

SZEMLE - REVIEW

VÉRTES LÁSZLÓ,
A RÉGÉSZETI KULTÚRA FOGALMÁNAK MEGHATÁROZÓJA¹

CSONGRÁDINÉ BALOGH ÉVA*

Vértés László a magyarországi őskőkorkutatás történetének meghatározó egyénisége volt. Az *őskőkör és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon* című, 1965-ben megjelent munkája akadémiai nagydoktori értekezését tartalmazza.² Említett munkájában az őskőkorkutatás általános alapkérdéseinek taglalása mellett összefoglalta a régészeti és természettudományos információkat a magyarországi barlangi és külszíni őskőkori és átmeneti kőkori lelőhelyekről.

Jelen dolgozat azokat a szempontokat vizsgálja meg, amelyeket Vértés László a *régészeti kultúra* fogalmának kialakítása kapcsán felvetett, valamint rövid áttekintést ad a magyarországi őskőkorkutatás történeti időrendi felosztásáról.³

A XIX. század harmadik harmadának és a XX. század első éveinek paleolit-régészete „a kétkezdés időszaka” volt. Bár Szabó József geológus 1864-ben még határozottan állította, hogy a „diluvialis és kőkori” időszakban, azaz a pleisztocénban Magyarországon még nem élt ember, Vác környékén már a következő évben előkerültek „valódi” paleolit eszközök. Az 1864–1867-es évek a magyar paleolitikus kutatás megszületésének éve. Ezt követően azonban még sok vita folyt az őskőkori leletek létezéséről, míg 1881-ben elő nem kerültek a Bársony-házi kőeszközök. Ugyan ez sem oldotta meg az őskőkör kapcsán kialakult vitát, de eredményeként Herman Ottó elérte,

hogy útmutatásai alapján „az ősemlék-kérdés tisztázására rendszeres kutatásokat indítsanak a Bükk hegység barlangjaiban” – Kadić Ottokár vezetésével.

Az ezt követő időszak a Szeleta-barlang feltárásának kezdetétől, 1907-től a második világháborúig „az őskőkör-kutatás fénykora” volt. 1907 és 1912 között számos paleolit lelőhelyen végeztek feltárást, és a lelőhelyeket az akkori korszaknak megfelelő, francia szisztéma szerinti kulturális besorolással határozták meg: moustéri-i, auriignaci, solutréi és magdaléni kultúrák néven. Ez a módszer Vértés László meglátása szerint a magyarországi őskőkori leletek esetében azonban bizonyos torzulást eredményezett, főként a proto-solutréi és a magdaléni kultúra esetében. A „proto-solutréi” leletekre elsőként Hillebrand Jenő fogadta el a Szeleta-kultúra elnevezést. 1912 és 1945 között a már megkezdett ásatásokat folytatták, kivéve az 1922-ben Ságváron, valamint 1935-ben a subalyuki barlangban végzett új feltárást.

A harmadik szakasz a második világháborúval kezdődik, és a „komplex kutatási módszer” alkalmazása jellemzi. Ennek a módszernek a régészeti célkitűzése Vértés megfogalmazásában „kettős: történeti és nomotetikus”. 1945-től a megváltozott történelmi helyzetben egy többnyire fiatal szakemberekből álló munkaközösség folytatta a paleolitikus kutatást. Ennek eredményeit a paleolitikus tudomány két meghatározó egyénisége, Gábori Miklós⁴ és Vértés László⁵ publikálták 1960-ban megjelent tanulmányaikban.

* Csongrádiné Balogh Éva. H-1089 Budapest, Benyovszky M. u. 14.; spelta@freemail.hu

¹ A rövid dolgozat Vértés László (1914–1968) halálának 40. évfordulója alkalmából készült.

² VÉRTES 1965.

³ VÉRTES 1965, 87–97.

⁴ GÁBORI 1960, 57–75.

⁵ VÉRTES 1960, 55–105.

1968-ban bekövetkezett, korai halála miatt Vértés László már nem érthette meg a paleolitikus kutatás új nemzedékének lendületes ásatásaihoz/kutatásaihoz kötődő gyűjtő-szintetizáló időszakot, amely a jelenlegi őskőkorkutatás legmegfelelőbb meghatározása lehet.⁶ Ennek a módszernek természetes velejárója a korábbi lelőhelyek környezeti és kulturális revíziója. Ehhez nagymértékben hozzájárulnak a paleolitikus kutatók által már több évtizede használt, és újabban más korszakok esetén is egyre inkább elfogadott korszerű, interdiszciplináris vizsgálatok és a kísérleti régészeti módszerek során szerzett tapasztalatok.

Az őskőkorkutatás új eleme a *matematikai-statisztikai módszer* volt. Ennek a paleolitikus leletekre történő adaptálása és alkalmazása Vértés László nevéhez fűződik. Az új módszert a tatai anyagon kísérletezte ki, majd nagydoktori disszertációjában ezzel a módszerrel dolgozta fel a barlangi és a külszíni lelőhelyek anyagát.⁷ A matematikai-statisztikai módszer alkalmazásához kifejlesztett lyukszegély-kártya kidolgozása szintén az ő nevéhez fűződik. A lyukszegély-kártya segítségével történt az adatrögzítés. Erről 2008. augusztus 25-én, a Vértés László halálának negyvenedik évfordulóján rendezett emlékülésen, T. Dobosi Viola előadásában hallhattunk bővebben.⁸

Vértés László véleménye szerint az információs anyag nem más, mint a múlt társadalmának fennmaradt tárgykészlete. Ezek a tárgyi leletek (köeszközök) időtálló nyersanyagaik miatt egzakt adatai lehetnek annak a természettudományos kísérletnek, amelynek segítségével a történettudomány a hipotéziseit felállítja. Vértés szerint ahhoz, hogy a régészet a jövőben képes legyen megtartani a „tudomány” rangját, mindenképpen fizikus, kémikus, sőt matematikus régészek képzésére van szükség. Megítélése szerint az az ásatás és feldolgozás, amely elszakad a közvetlen leletanyagtól és az ásatási megfigyelésektől, nem tarthat igényt a tudomány rangjára. „A kettő együtt ad egy egészet, s ez már bizonyos fokig körülhatárolja a módszert is: az őskőkori feltárási módszere sztratigráfiai-földtani, feldolgozásában pedig egyenértékű szerepe van a természettudományos és történettudományi területnek.”⁹

A matematikai-statisztikai valószínűségszámítás módszere lehetővé teszi, hogy egzakt számításokkal körül lehessen határolni azokat az őskőkori szerszámfajtákat, amelyeket az ember előnyben részesített elképzelései megvalósítása során. A köeszközökön mérhető paraméterek a következők: méret, retusszög, leütési szög, a nyersanyag százalékos megoszlása. Ezek a paraméterek az őskőkori ember által alkalmazott munkamódszer standardizálódásának mértékét jelzik. A technológiai statisztikai vizsgálatok terén Vértés László akadémiai disszertációjában már határozott tapasztalatokra és eredményekre hivatkozott, míg a valószínűségszámításon alapuló vizsgálatokról ekkor még ő maga is azt állította, hogy nem kiforrott a módszer. Szerinte az őskőkori régészeti kultúra fogalmának kialakításában – a későbbi őskori kultúrákhoz képest – fokozottabban kell támaszkodni a természettudományos ismeretekre és az azokra épülő információkra.

Vértés László matematikai-statisztikai munkásságáról Bosznay Ádám tartott előadást az említett emlékülésen. Véleménye szerint annak ellenére, hogy Vértés nem volt matematikus, „az alkalmazott módszereket nagy körültekintéssel és hozzáértéssel használta fel munkáiban”.¹⁰

A régészeti kultúra fogalma az őskőkorkutatásban Vértés László megközelítésében¹¹

Vértés László úgy vélte, hogy téves az a felfogás, amely a *régészeti kultúrákat* (szellemi és anyagi tartalmukat egyaránt) az őskőkori történeti folyamatok egyes állomásainak valós kifejezőiként állítja be. A „kultúrák” elnevezése önkényes választáson alapul. Vértés véleménye szerint „nincs több valós értékük a kultúrák tartalmi kontúrjainak sem, amelyek szintén önkényesen kiragadott technikai szintek egy eseménysor mögött. Többnyire nem fednek körülírható folyamatot, [...] csak egy bizonyos szempontú tagolás modelljei.”¹²

A rendelkezésre álló régészeti leletanyag és előkerülésének körülményei csak egy határozott rendszer/segédrendszer alkalmazásával válhatnak az ismeretek objektív részévé. Az objektív adatok értelmezése csak a szubjektum, a kutató szakember segítségével valósulhat meg. Ez a régészet lényegi feladata; a „történetírás” viszont

⁶ Ennek az időszaknak máig egyik legmeghatározóbb kutatója T. Dobosi Viola, Vértés László tanítványa. Szakdolgozatában a Vértés-féle matematikai-statisztikai módszerrel végzett vizsgálatokat őskori köeszközökön.

⁷ VÉRTES 1964, 133–249; VÉRTES 1965, 255–269.

⁸ T. DOBOSI 2008, 1–6.

⁹ VÉRTES 1965, 42.

¹⁰ BOSZNAY 2008, 7–10.

¹¹ VÉRTES 1965, 54–62.

¹² VÉRTES 1965, 54.

sokban függ a kutató felkészültségétől, és ebben meghatározók lehetnek korának vezető szellemi áramlatai. Vértés szerint a kultúra alapja egy olyan állandó mozgásban, változásban lévő, abszolút kiszámítható folyamat, amelyet az előzményeiket és következményeiket illetően szabályszerűen ismétlődő egymásra hatások rendszeréből álló „erő” határoz meg.

Vértés László enyhe iróniával állapította meg könyvében – az általános értelemben vett „kultúra” fogalomkörének számos meghatározását látva –, hogy „ki is lehetne alakítani a fogalom statisztikai középértékét, amely szerint a kultúra az emberiség minden tárgyi vagy szellemi terméke”.¹³ Általánosságban véve a régészek, történészek, etnográfusok háromféle meghatározását összegezte a „kultúra” fogalmáról: először is a kultúra fogalmán magát a társadalmat értik; a második nézet szerint a társadalom egyik oldalát, vagy a szellemi, vagy az anyagi tekintik mérvadónak; míg a harmadik nézet képviselői a kultúra-fogalom alatt valami misztikusat értenek, azaz – Vértés megfogalmazásában – „nem értenek rajta semmit”.¹⁴

Az általános kultúra fogalmán belül a régészeti kultúra az azonos hagyományokon alapuló formai egységek közös elnevezését takarja, nem pedig etnikai egységeket. A régészeti kultúra fogalmának kialakítása során Vértés felhívta a szakemberek figyelmét azokra a nehézségekre és hibalehetőségekre, amelyekkel a fogalom meghatározásánál számolniuk kell. Úgy vélte, hogy „azokat az egységeket, amelyeket az eszközkincs több-kevesebb azonossága alapján régészeti kultúráként tudunk összefogni, igazság szerint tovább kellene bontanunk alcsoportokra, méghoz-

zá olyan mértékben, amilyen mértékben idő- és térbeli elterjedésüknek különböző emlékei a kezünkbe kerülnek. Más szóval: minden kultúra-megjelölést alsó és felső indexszel kellene ellátnunk.”¹⁵ Fontosnak tartotta, hogy a gyakorlatban a szakembernek a kultúrákon belüli kisebb, helyi színezetű egységeket (facieseket) kell helyesen értékelnie. A paleolitikum időszakában ezekre a helyi színezetű, de időben és fejlettségben egyenértékű kulturális egységekre a „csoport” elnevezést használta.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Vértés László régész kultúra-fogalom meghatározása az általa alkalmazott matematikai-statisztikai módszerre, az őskőkori kőeszközkészlet mennyiségi eloszlási paramétereire támaszkodó adathalmazokra épült. E módszer szemléleti alapja az a feltevés volt, hogy az embert vagy társadalmát készítményein keresztül kell vizsgálni, és egyszerű, egymásra ható rendszereknek kell tekinteni. Az alkotó embert Vértés a jelen esetben pusztán szükségleteit kielégítő, eszközkészítő „visszacsatolós automata-rendszernek” tekintette. E természettudományos módszerből általános következtetésként azt vonta le, hogy „az új régészeti kultúrák, mint az új taxonómiai egységek, mindig generalizáltak, és a fajon belüli fejlődés útját – bár mindig egy magasabb szintről indulva – újból és újból megjárják”.¹⁶

Vértés László azért foglalkozott a régészeti kultúra fogalmának kérdéskörével, mert „nem felesleges – mielőtt egy országnyi terület őskőkort összefoglalnánk... [...] Nem akarunk kétséget hagyni afelől, mit tartalmaz számunkra a kultúra-fogalom, amikor a gyakorlatban – szükségszerűen nagyon gyakran – használjuk.”¹⁷

¹³ VÉRTES 1965, 55.

¹⁴ VÉRTES 1965, 56.

¹⁵ VÉRTES 1965, 60.

¹⁶ VÉRTES 1967, 281.

¹⁷ VÉRTES 1965, 54.

IRODALOM

- BOSZNAY Á.
2008 Vértés László matematikai statisztikai munkásságáról. *Archeometriai Műhely* 2, 7–10.
- T. DOBOSI V.
2008 Kódok és lyukszegély kártyák. Vértés László módszere az őskőkori leletek feldolgozására. *Archeometriai Műhely* 2, 1–6.
- GÁBORI, M.
1960 Der heutige Stand der Paläolithforschung in Ungarn. *ArchA* 27, 57–75.
- VÉRTES, L.
1960 Die Altsteinzeit der südlichen Donaugebiete. *Quartär* 12, 55–105. Bonn.
1964 Die Ausgrabung und die archäologischen Funde. In: Vértés L. (Hrsg.): *Tata, eine mittelpaläolithische Travertin-Siedlung in Ungarn*. *ArchHung* XLIII. Budapest.
1965 Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. In: Gerevich L. (szerk.): *A Magyar Régészet Kézikönyve I.* Budapest.
1967 Az őskőkori technológia fejlődési rátái. *MTAK (II.)* 15, 265–283.